

DANIEL SÄVBORG

KONSTEN ATT LÄSA SAGOR

Om tolkningen av trosskiftets betydelse i Njåls saga

Tillågnas minnet av Robert Cook

FRÅN OCH MED BÖRJAN av 1900-talet har allt fler forskare intresserat sig för islänningasagornas beroende av skriven litteratur från utlandet. Tidigare hade sagorna främst setts som källor för den tid de skildrar. Under 1900-talet kom man successivt att intressera sig mer för den mentalitet som rådde i den tid när sagorna skrevs. När det gäller att tolka sagorna, att förstå deras kontext, har forskningens huvudintresse skiftat från 900-talet till 1200-talet. Några forskare började också tolka sagorna som om de tillhört välbekanta kontinentala genrer i samtiden.

Denna diskussion är en del av en större diskussion inom sagaforskningen som gäller tolkningen av sagorna överlag. Vissa forskare har hävdat att sagorna skall läsas som ett slags exemplar för olika ideal eller rentav som ett slags allegorier, där olika figurer skall representera något mer än sig själva, oftast olika specifika idéer och där olika handlingar skulle representera konsekvenserna av dessa idéer. Man har läst sagorna i ljuset av Bibeln eller utifrån kontinentala medeltidsskrifter kring religion och etik. Särskilt ivrig har islänningen Hermann Pålsson varit. I sin analys av *Hrafnkels saga* (Hermann Pålsson 1966) tolkar han den utifrån specifika passager från Augustinus (31), Bernard av Clervaux (128), Homiliboken (83) och Bibeln (t.ex. 87, 88, 90). Att han åtminstone i hög grad tänker sig att det handlar om direkta influenser framgår av att han pekar ut sagans författare som biskop Brandr Jónsson, bl.a. med hänvisning till att han som abbot i augustinerklostret Þykkvabær hade tillgång till Augustinus och de övriga kyrkofädernas skrifter (123). Han beskriver sagan som en samling kristna exemplar om övermod (95–100), måttlöshet (87–94) och medlidande (77–86). Snart sagt varje figur, varje detalj och varje händelse tolkas utifrån detta mönster så att hela sagan framstår som en mönsterbe-

rättelse med tydligt budskap, ett slags allegori över några specifika dygder och synder.

Att medeltida författare var influerade av religiös litteratur är odis-kutabelt. En stor del av den medeltida litteraturen är just religiös, det gäller på kontinenten likaväl som på Island. Att de tolkade sina egna ideal i kristna termer är också givet; att vara kristen var en del av identiteten för 1200-talets islänningar, och så hade det varit i mer än 200 år. Men på vilket sätt kristendomen påverkade den profana litteratur som skrevs är inte givet.

Tidigare forskning om *Njáls saga* och kristendomen

Den här sortens forskning har omfattat även *Njáls saga*. Tanken att kristendomen spelar en fundamental roll i *Njáls saga* som helhet har framförts av forskare sedan lång tid. Carsten Hauch hävdar 1855 att skildringen i sagan av kristendomens införande på Island inte bara är en episod utan "enhører til Fortællingens inderste Væsen" (Hauch 1855, 436). Hans grund för denna slutsats är påståendet att "der er nu, ved Christendommens Indførelse, nedlagt et Frø, hvoraf, skjøndt faa i Begyndelsen ane det, et Fredens Træ med Tiden kan fremvoxe" (435–436). Sagans slut beskriver enligt Hauch hur "Hevnens Aand betvinges af Christendommens Aand" (465). A.U. Bååth citerar några decennier senare Hauchs ord om den centrala betydelsen av episoden om trosskiftet och hävdar att episoden inför i sagan som helhet "det element, af hvilket dess slut – försoningen, kap. 159 – allena kan framgå" (Bååth 1885, 145–146). Tanken har levt vidare hos åtskilliga forskare under det följande århundradet. I.R. Maxwell betonade på 1950-talet åter betydelsen av episoden om trosskiftet: "it seems to me to mark a most important division in the saga." (1957–59, 44). Bland annat pekar han ut strävanden efter förlikning efter dråp i sagans senare del som belägg för "a new spirit" (42). Samma idéer återfinns hos Magnus Magnusson 1968. Han betecknar slutet av sagan som "a homily" där "the only answer to the violence aroused by evil is active will towards good". Hans slutsats blir: "it is the Christian virtues of self-sacrifice and humility that eventually stem the tide of evil, not the pagan virtues of heroism and pride." (1968, 20)

Lars Lönnroth fäster i sin bok *Njáls saga: A Critical Introduction* från 1976 stor vikt vid den lärda litteratur som han menar influera sagan, direkt

eller indirekt. Här påminner han ofta om Hermann Pålsson. I hög grad handlar det om rent religiös litteratur eller åtminstone om litteratur som tydligt gjorde anspråk på att representera en kristen etik. Lönnroth tolkar både detaljer och övergripande mönster, både personernas enstaka handlingar och de värderingar de implicerar, utifrån t.ex. Augustinus teologi (123–130), helgonlegenden om St Eustachius (122), *Apostlagärningarna* (138, 143), Paulus Romarbrev (137) och Bibeln som helhet (148). De uppträdande personernas handlingar och de värderingar de implicerar förklaras på samma sätt med hjälp av bl.a. Augustinus (145) och *Konungs skuggsjá* (145) och med hjälp av 1200-talslagar som *Upplandslagen* (144), *Járnsíða* (145–147) och *Grágás* (147). Precis som flera av de tidigare forskarna ser han avsnittet om kristendomens införande som en viktig vattendelare i en "hednisk" och en "kristen" del som också motsvaras av en utveckling mot försoning i stället för fejd (148; jfr även 129, 142).¹

Men det har framförts kritik mot den uppfattning som representeras av forskarna ovan. Utförligast är Robert Cook i sin artikel "The Effect of the Conversion in *Njáls saga*" från 1991. Han förnekar inte alls att det finns åtskilliga influenser från kristen litteratur i *Njáls saga* (97) men tillbakavisar tanken att trosskiftet skulle ha den stora betydelse för den etiska utvecklingen i sagan som de nämnda forskarna gjort gällande. Fejderna i sagans senare del följer i grunden samma mönster som i den förra (97–101).

I en nyutkommen bok går Theodore Andersson också i polemik mot uppfattningen om sagans utveckling som ett exemplum för hur fejd viker för försoning och fred. Han kontrasterar den anständighet ledande figurer visar i sagans förra del mot illdåd i den senare. Hans bild av intrigens utveckling är denna: "The trajectory of the plot leads not to peace and tranquility but rather to a haunting disillusionment." (Andersson 2006, 202)

I inledningen till sin översättning av *Njáls saga* från 2006 kommer Lars Lönnroth in på frågorna igen. Han lägger ännu större emphasis än tidigare vid tanken att sagan har en övergripande tematik som handlar om kampen mellan hedendom och kristendom och de skilda ideal Lönnroth knyter till de två religionerna. När jag recenserade Lönnroths översättning i Svenska Dagbladet samma år (Sävborg 2006) hade jag invändningar mot hans beskrivning. Min kortfattade polemik kom två år senare att utgöra utgångspunkten för ett nytt, längre, inlägg av Lars Lönnroth i en fest-

1 För fler forskare med likartad uppfattning, se översikten i Cook 1991, 94–96.

skriftsartikel (Lönnroth 2008). Här tar han upp hela frågan på nytt och argumenterar i huvudsak för den uppfattning han framförde redan 32 år tidigare, men väger också in den kritik som kommit sedan dess (från Cook, Andersson och mig).

Det skall redan här nämnas att jag i allt väsentligt är enig med Robert Cooks slutsats från 1991. Åtskilliga hänvisningar till Cook i det följande visar också detta. Men eftersom debatten inte avstannade där och nya argument har framförts finns skäl att ta upp frågan på nytt. Härtill kommer att Cooks framställning av utrymmesskäl är mycket kortfattad, och särskilt efter Lönnroths senaste inlägg finns det skäl att diskutera de olika fallen något utförligare. Men framför allt vill jag efter genomgången av beläggen och argumenten föra en principdiskussion om tolkning av *Njál's saga* – och av sagalitteraturen – i stort.

Vad motsättningen gäller

Vad är det då motsättningen gäller? Här är det enklast att gå till den punkt där debatten senast startade, inledningen till Lars Lönnroths översättning. Kortheten i denna framställning tydliggör själva teserna. När jag längre fram prövar hans argument söker jag mig till den mer utförliga argumentationen i hans övriga inlägg.

Den tanke som debatten i första hand gäller är att sagan skulle styras av "kampen mellan två olika värdesystem". Den aktuella formuleringen följer kort efter den innehållsöversikt Lönnroth ger av sagan:

Med denna mycket summariska beskrivning av innehållet har också *sagans övergripande tematik* antytts: det handlar alltså inte bara om enskilda släktfejder utan om *kampen mellan två olika värdesystem*, varav det ena kretsar kring *hämnd och krigisk ära*, medan det andra kretsar kring *kristen kärlek och försoning*. (Lönnroth 2006, 7–8; mina kursiveringar).

Citatet tydliggör Lönnroths uppfattning av sagan. Talet om att det inte bara handlar om enskilda motsättningar utan om motsättningen mellan hedendom (som representerar hämnd och krigisk ära) och kristendom (som representerar kärlek och försoning) visar att Lönnroth ser en bok-

stavlig nivå och en allegorisk nivå. Han anser att sagan har ett tydligt idémässigt budskap.

Lönnroth driver vidare tanken på en förändring i sagan över tid. Längre dominerar hämnden och våldet i sagan. Men kristendomens införande är sagans vändpunkt, och efter den förändras bilden av konflikter och hur de skall lösas. Vid en innehållsöversikt skriver han om sagans slut att "blodshämnden ersätts av kristen frid och försoning." (2006, 7) Längre fram talar han om en "gradvis förändring av mentaliteten, så att människorna blir mer benägna att förlåta de oförätter de lidit" (16) och hävdar: "I sagans skildring av kristendomens införande läggs grunden till denna process." (16)

I arbetet från 2008 citerar han formuleringen från 2006 om sagans övergripande tema och formulerar ännu en gång sin ståndpunkt: "Enligt min tolkning dominerar den hedniska etiken i berättelsens första hälft men trängs gradvis tillbaka i andra hälften, som inleds med att kristendomen kommer till Island, varvid sagans huvudperson, den vise och lagkunnige Njal, låter sig omvändas och blir *förespråkare för ett mer försonligt kristet synsätt.*" (2008, 229; min kursivering)

Innan jag börjar min egen analys vill jag påpeka att det finns flera punkter där jag är enig med Lönnroth. Att det i *Njáls saga* förekommer kritik mot hämnd står klart, likaså att där finns en positiv syn på försoning och fredliga uppgörelser som alternativ till detta. Att *Njáls saga* också skildrar mycket hämnd och våld, liksom att detta tidvis framställs som ett alternativ till försoning och fredliga uppgörelser, står också klart. Jag tror att vi dessutom kan enas om att denna hämnd- och våldsbejakande hållning i några fall tillskrivs positivt skildrade figurer i sagan.

Motsättningen gäller följande frågor:

1. Kopplas den vålds- och hämndkritiska och försoningspositiva hållningen primärt till kristen tid och kristna personer i sagan?
2. Kopplas den vålds- och hämndbejakande och försoningsavvisande hållningen primärt till hednisk tid och hedniska personer i sagan?
3. Kan den hämnd och det våld överlag som i sagans senare del (efter kristnandet) begås av positiva figurer ursäktas och försvaras utifrån medeltida kristna normer till skillnad från eller i högre grad än de hämnd-/våldsdåd som begås av dels positiva figurer i sagans tidigare del (i hednisk tid), dels sagans negativa figurer i sagans senare del?

4. Karaktäriseras skildringen av den senare delen i sagan, då kristendomen antagits, och av de kristna i sagan, av större inriktning på försoning och kritik av våldsamma lösningar än skildringen av den förra delen, som tilldrar sig i hednisk tid?

Jag svarar nej på alla fyra frågorna. Ur citaten ovan ur Lönnroths inledning och ur hans senare polemik utläser jag att han svarar ja i samtliga fall. Här kan förhoppningsvis en fruktbar diskussion följa.

Däremot gäller motsättningen *inte* det Lönnroth hävdar i slutet av sin artikel från 2008. Lönnroth gör där gällande att jag och den amerikanske forskaren Theodore M. Andersson skulle omfatta "den traditionella föreställningen om den fornnordiska litteraturens fundamentalt hedniska karaktär" (Lönnroth 2008, 237). Lönnroth feltolkar Anderssons och min kritik. *Njáls saga* är förvisso inte hednisk, inte fundamentalt och inte ens lite grann; den är inte hednisk alls. Det har heller ingen hävdat att den är. *Njáls saga* är skriven av en kristen författare i ett land som varit kristet i nära 300 år. Om detta är alla ense. Lönnroths polemik på denna punkt är en stormning av den öppnaste av dörrar. Det frågan gäller – och där jag och andra har ifrågasatt Lönnroths resonemang – är om *Njála*-författaren försöker gestalta en ideologisk-etisk kamp mellan kristendom och heden- dom, om denna kamp rentav skulle styra hela sagan och dess struktur, och om det är så att en helt annan etik och mentalitet skulle genomsyra den del av sagan som tilldrar sig efter trosskiftet.

Inte heller gäller motsättningen frågan huruvida rent religiös/kristen litteratur kunde influera författarna av islänningasagor, något Lönnroth framför allt ägnar sig åt att belägga i sitt arbete från 1976. Det är sedan länge ett allmänt accepterat faktum att detta förekom. På samma sätt var det fullt möjligt för sagaförfattarna att använda sig av klichéer och fraser från religiös litteratur. Sagalitteraturen har en egen stil, men den är inte genrerens. Det är också tydligt att de direkta religiösa influenserna i *Njáls saga* blir fler efter episoden om trosskiftet. Inte heller detta är en stridsfråga. Robert Cooks formulering gör jag gärna till min: "The question is not whether there is a new Christian emphasis in the saga, but how it works" (Cook 1991, 97).

Sist bör nämnas att motsättningen inte heller gäller tanken att hämnd skulle vara ett accepterat fenomen under den kristna högmedeltiden.

Lönnroth ägnar visst utrymme åt att belägga att hämnd var godtagen av de kristna under högmedeltiden (Lönnroth 2008, 230–232; jfr 1976, 145–147), men detta är ett okontroversiellt faktum som ingen förnekar.²

Vårdskritik och försoning i *Njáls saga*

Vad har vi då för belägg för hämnd- och våldskritik i sagan och en positiv syn på försoning som alternativ till hämnd? Sagan har tre episoder där detta ideal öppet och entydigt markeras:

1. Síðu-Hallrs försoningsvilja efter sin sons död.
2. Höskuldr Þráinssons samtal med Njáll om uppgörelsen efter Þráinns död.
3. Gunnar á Hlíðarendas uttalande om sitt förhållande till dräpande.

Vi börjar med Síðu-Hallr. Efter branden på Bergþórshváll kommer målet upp på Alltinget. Man lyckas inte åstadkomma en förlikning, och i stället utbryter strid. En av dem som faller är Ljótr, son till hövdingen Síðu-Hallr. Efter striden tas förhandlingarna om branden upp igen. Síðu-Hallr betonar vikten av allmän försoning, och för att lägga tyngd bakom kravet erbjuder han sina egna motståndare förlikning utan all kompensation för sin sons död: "En ek vil vinna þat til sætta at leggja son minn ógildan ok ganga þó til at veita þeim bæði tryggðir ok grið, er mínir mótstöðumenn eru." (412). Det är inget tvivel om att det är ett ställningstagande för försoning som ett (bättre) alternativ till blodshämnd; att hämnas en sons död skildras annars som en plikt. Hallr framför sitt erbjudande i kristen tid, i sagans senare del. Detta faktum är av stor betydelse för Lars Lönnroths argumentation. Síðu-Hallrs ställningstagande är för honom "ett exempel på denna kristna mentalitet" (2008, 234), och han kommenterar: "Något sådant hade varit helt otänkbart i hednisk tid, eftersom det hade inneburit en svår förlust av ära för hela släkten." (235)³

2 Jfr bl.a. min egen analys av den kristna glorifieringen av hämnd i den medeltida litteraturen i Sävborg 1997, 387–392.

3 I.R. Maxwells tolkning av episoden är mycket likartad. "This would, I think, have been impossible under the old dispensation", kommenterar han Síðu-Hallrs erbjudande och hävdar att hans strävanden till förlikning överlag belägger att "a new spirit is abroad" (1957–59, 42).

Så har vi Höskuldr. Sagan berättar i en utförlig episod om konflikten mellan Þráinn Sigfússon och Njálssönerna. Det mynnar ut i ett anfall på Þráinn och hans folk där Skarpheðinn dräper Þráinn (Njáls saga 233). Njáll lyckas åstadkomma en fredlig förlikning som bl.a. inkluderar att han själv tar Þráinns son Höskuldr som sin fosterson. Men det centrala är Höskuldrs reaktion och inställning. Hans far har blivit attackerad och dödad, med mycket svaga skäl kan tilläggas, och Höskuldr står därmed i den situation som i sagorna normalt påbjuder hämnd på dråparna. Höskuldr berättar för Njáll att han känner till att det var Skarpheðinn som dräpte hans far, men han säger att det inte är något man skall minnas eftersom man har kommit till fredlig förlikning ("Veit ek, at Skarpheðinn vá hann, ok þurfu vit ekki á þat at minnask, er sætzk hefir á verit ok fullar boetr hafa fyrir komit"; 236–237). Inte nog med detta. Höskuldr väljer inte bara att avstå från hämnd för att i stället hålla den fredliga förlikningen; han väljer också aktivt att sluta nära vänskap med sin fars mördare (237). Det är en försoningsvilja som är unik i *Njáls saga* och i sagalitteraturen i stort. Och dessa händelser äger rum i hednisk tid, i sagans första del. Den som står för detta försoningsideal, detta val av försoning i stället för blodshämnd, är en hedning.

Gunnarr á Hlíðarenda har utkämpat en segerrik kamp mot fiender som kränkt honom vid flera tillfällen. Hans bror konstaterar att han har hämnat kränkningarna ("„Hefnt hefir þú nú þess“, segir Kolskeggr"; 138). Sagan fortsätter: "„Hvat ek veit,“ segir Gunnarr, „hvárt ek mun því óvaskari maðr en aðrir menn sem mér þykkir meira fyrir en öðrum mönnum at vega menn.“" (138–139). Gunnarr känner obehag att döda människor, även när det är formellt berättigat. Det är en markering mot dödande i sig, inte mot omotiverat eller svagt motiverat dödande. Också detta är en unik hållning för en hjälte i *Njáls saga*, och i sagalitteraturen i stort. Också denna markering mot våld möter i sagans förra, "hedniska", del. Också här är det en hedning som gör markeringen.

Av sagans tre mest hämnd- och våldskritiska hållningar finns två i den "hedniska delen": Gunnarrs avsky för att dräpa och den unge Höskuldrs aktiva försoning med sin fars mördare.

Sagans titelgestalt, Njáll själv, har beskrivits som en person som ofta förordar försoning och fredliga uppgörelser framför våldsamma hämnd-

dåd.⁴ Så sker mycket riktigt efter flera framträdande våldsdåd i sagan, t.ex. efter dråpen på Þráinn (233–236), Höskuldr Þráinsson (281, 309) och Þórðr leysingjason (110).

Man bör dock notera att Njáll godtar hämnnddråp i flera fall. När han och hans söner har smädats som omanliga i öknamn och niddikter manar han sönerna till blodig hämnd (115) och hyllar efteråt de två dråp de begått (117). Efter Gunnarrs död rekommenderar han också hämnd (192). När han långt senare inser att sönerna kommer att dräpas under angreppet på Bergþórshváll beklagar han att han som åldring inte kan hämnas deras död, och förklarar detta faktum som en så stor skam att han därför frivilligt väljer att dö (330). Blodig hämnd är självklar för honom; att avstå från den är den svåraste skam han kan föreställa sig.

Man bör notera att Njáll aldrig tar avstånd från sin eller sin familjs rätt att utkräva hämnd. I flertalet fall när han föredrar fredliga uppgörelser handlar det om att hans egen familj därmed räddas undan (principiellt rättmätig) hämnd från fiender som hans söner angripit. Det är hans son som dräper Þráinn, och det är hans söner och svärson som dräper Höskuldr Þráinsson. De fredliga uppgörelser han går in för efteråt syftar till att skydda de egna sönerna undan hämnd från de dräptas anförvanter. Det handlar inte här om att han och hans egen familj själva skall avstå från hämnd när han eller någon i hans familj har kränkts eller dödats. Det handlar om att fienderna skall avstå från våld, inte om att hans familj och vänner skall göra det. Någon principiell syn på hämnd uttrycker inte hans strävan efter fredlig förlikning.

Härutöver är Njáll mån om att behålla vänskapen med Gunnarr á Hlíðarenda, vars släktingar i flera fall kränker hans familj. För att behålla denna vänskap föredrar både han och Gunnarr böter framför att gå i strid med varandra och ohjälpligt ödelägga vänskapen (så efter dråpet på Þórðr leysingjason). Inte heller i detta fall är Njálls förordande av en fredlig uppgörelse ett principiellt ställningstagande. Det är ett nödvändigt villkor för att vänskapen med den närmaste vännen skall bestå.

4 Lars Lönnroth hävdar t.ex. att Njáll i och med omvändelsen till kristendomen "blir förespråkare för ett mer försonligt kristet synsätt." (Lönnroth 2008, 229) Besläktat är I.R. Maxwells påstående om "Njál's deepening piety" (Maxwell 1957–59, 40) efter en beskrivning av hans uppskattning av Höskuldrs ord om att hålla förlikningen efter dråpet på Þráinn.

Njáll själv framstår alltså *inte* i sagan som en representant för motvilja mot våld eller för tanken på försoning som ett principiellt bättre alternativ än våld efter kränkningar och dråp.

Men det för den här aktuella frågan viktigaste är att både hans försvar för hämnd och hans strävan efter fredliga uppgörelser möter i sagans båda delar. Han talar för hämnd efter niddikerna och efter Gunnarrs död som hedning och för hämnd över sina söners död som kristen. Förlikningarna efter dråpet på Þórðr leysingjason och Þráinn äger rum i den "hedniska" delen, försöken att förlikas efter dråpet på Höskuldr Þráinsson i den "kristna". Njáll har samma hållning som hedning och som kristen. Inte heller i hans fall märks någon förändring mellan sagans båda delar.

Man bör naturligtvis inte hävda att Gunnarr i sin replik om sitt obehag inför att döda människor uttrycker den hedniska tidens etik eller mentalitet i kontrast till den kristna – trots att Gunnar livet igenom är en hedning som verkar i hednisk tid. Hans obehag inför dödandet hör till hans person, inte till hans religion eller till mentaliteten i hans tid. Men de forskare som har hävdat kristendomen som en etisk vattendelare i sagan har resonerat just så: försonliga och våldskritiska yttranden i sagans "kristna" del belägger kristendomens och den kristna tidens koppling till dessa yttranden.

Flera forskare har pekat på Höskuldrs fridsamma yttranden i sagans senare, "kristna" del. När han mottar dödshugget ber han Gud förlåta dråparna ("Guð hjálpi mér, en fyrirgefi yðr!"; 281). Detta är ett av Lönnroths centrala belägg för "den mentalitetsförändring som trosskiftet medfört" (Lönnroth 2008, 234).⁵ Och visst står den kristne Höskuldr för en försoningsinriktad inställning som vi idag skulle förknippa med kristen människokärlek – men det gör han som vi sett redan som hedning. Valet av vänskap och försoning med faderns mördare i stället för den gängse hämnden är ett väl så anmärkningsvärt uppträdande som hans replik vid dödshugget, och det uttrycker samma ideal. Dessa drag är knutna till honom som person, inte till en specifik religion eller tidsperiod eller till en specifik del av sagan.⁶

5 I sitt arbete från 1976 beskriver Lönnroth rentav Höskuldr som en "Messiah figure" (1976, 148), "pictured as a saint" (114), som dör en martyrdöd (148). I.R. Maxwell hävdar på liknande sätt att det i Höskuldr finns "a distinctively Christian elevation" och hävdar att "his death is a Christian sacrifice" (Maxwell 1975–59, 40).

6 Jfr även Cook 1991, 98: "Höskuld's forbearance is a matter of his character, not of his conversion."

Det är förvisso riktigt att det finns åtskilliga fall av våldsam hämnd i sagans tidigare, "hedniska" del. I flera av dessa fall utkrävs hämnaden av sagans hjältar så att de framstår i ett positivt ljus – de många dråp Gunnarr á Hlíðarenda begår är klara exempel, liksom de dråp som begås för att hämna hans död. Men som framgår finns även den motsatta hållningen där, tydligt uttryckt och markerad. Bejakande av försoning och motvilja mot våld och hämnd är väl belagda fenomen i sagans förra del, i hednisk tid och hos hedniska figurer.

Hur ser det då ut i sagans senare del, den del som utspelar sig efter kristnandet, i den del som Lönnroth vill tillskriva en helt annan syn på hämnd och försoning? Det finns även i denna del åtskilliga dråp och andra våldsdåd som är motiverade av hämnd.

Den första episod som följer i sagan efter skildringen av kristendomens införande handlar om den blinde Ámundi. Han är frilloson till Höskuldr Njálsson, som dräpts av Lýtingr, svåger till Þráinn Sigfússon. Under ett ting uppsöker Ámundi Lýtingr och begär kompensation för faderns död. Lýtingr påpekar att man redan förlikats i det målet, och att han själv fått finna sig i hårda villkor: han har tvingats acceptera både höga böter och det faktum att hans egna bröder, som dräptes som hämnd av Njálssönerna, måste ligga ogilla. Han avvisar Ámundis krav. Ámundi säger att han skulle ta sin rätt om han bara kunde se och avslutar denna önskan med orden: "enda skipti guð með okkr!" Då får han plötsligt synförmågan och utropar: "Lofaðr sé guð, dróttinn minn! Sér nú, hvað hann vill." Han springer omedelbart emot Lýtingr och dödar honom med en yxa. Därefter blir han åter blind igen, för alltid. (273)

Ámundis dråp på Lýtingr är motiverat på samma sätt som det dråp det hämnar. Ámundi hänvisar till att han som frilloson inte fick del av böterna efter faderns, Höskuldr Njálssons, död, och att det är därför han hämnas på Lýtingr trots den ingångna förlikningen (273). Men Lýtingr motiverade sitt dråp på Höskuldr Njálsson på samma sätt: han hade inte fått del av böterna efter Þráinns, sin svågers, död vid Njálssönernas attack (249). Hämnddråpet på Höskuldr Njálsson äger rum kort före trosskiftet, hämnddråpet på Lýtingr kort efter. Förutsättningarna är desamma, motiven till dråpen är desamma, själva lösningen, hämnddråp, är densamma i båda fallen. Att religionen i landet har skiftat och att vi är inne i sagans

andra del gör ingen skillnad för lösningen. Robert Cook har med rätta sammanfattat de två episoderna: "in both cases a relative who has been left out of a settlement asserts his rights to blood-vengeance, and when the opportunity comes, he acts. The only new thing is that there is a new God on the scene, but this new God lends his support to the old law. The episode asserts, in fact, that ethically and legally, nothing has changed." (Cook 1991, 97–98).

Men Ámundi-episoden ger inte bara ett belägg för ett hämnddråp i sagans kristna del. Den visar rentav hur en hämnd som går tvärt emot en fredlig försoning uppfattas som en direkt kristlig gärning så till den grad att denna hämnd möjliggörs av just ett Guds mirakel.

För det är ingen tvekan om att det är ett kristet mirakel det är frågan om.⁷ Ámundi får synförmågan omedelbart sedan han sagt "skipti guð með okkr!", men bara precis så länge att han kan dräpa Lýtingr, och han beskriver det själv som ett tecken som visar Guds vilja för honom ("Lofaðr sé guð, dróttinn minn! Sér nú, hvat hann vill."). Guds vilja är att han utkräver blodshämnd. Denna händelse är i själva verket det enda regelrätta miraklet i sagan.

Miraklet och det följande dråpet ges en central placering i sagan. Det handlar om den första episoden i sagan efter skildringen av kristendomens införande. Och kristendomen är onekligen central i episoden. Med denna episod tycks sagan vilja säga vad kristendomen står för. Guds vilja är att en man hämnas sina släktingar, även om en förlikning på mycket goda villkor har ägt rum.

Kári Sölmundarson överlever branden på Bergþórshváll. Hans svärföräldrar, hans svågrar och hans son dör i branden. Efter långa förhandlingar på tinget ställer sig de ledande hövdingarna bakom ett förslag om en förlikning på villkor som är generösa och hedersamma för de innebrändas efterlevande (413). Kári väljer att stå utanför uppgörelsen (409, 412–413). Man erbjuder honom senare en ännu hedersammare uppgörelse, men han vägrar att förlikas: "„Eigi vil ek þat," segir Kári, „at sættask. [...]" (422). Han kan bara tänka sig blodshämnd, och han sätter snart igång att utkräva den. Efter en tid specificerar han omfattningen av sin hämnd: sammanlagt skall han döda 15 människor (436). Så sker också.

7 Även Maxwell 1957–59, 38 och Andersson 2006, 198 har betecknat detta som ett "Christian miracle". Andersson talar också med rätta om "the Christian sponsorship of Ámundi's killing" (2006, 202).

Det är i kristen tid detta sker, i sagans andra del. Den kristne Kári ställer till ett blodbad i en hämnd mer omfattande än någon hämnd i sagans första, "hedniska" del. Han är erbjuden en hedersam förlikning, men han väljer denna hämnd *i stället för försoning*.

Káris uppträdande är väsentligt att minnas när man bedömer Lönnroths syn på den kristne Síðu-Hallr och hans erbjudande att avstå från bot för sin sons död för att kunna uppnå allmän försoning. Robert Cook påpekar att Hallrs gest inte förhindrar fejden från att fortsätta, och skälet till detta är att en annan kristen, Kári, gör motsatsen till det Hallr erbjuder: han vägrar att se sin son ohämnad och utkräver i stället sagans mest omfattande hämnd. Att se Hallrs erbjudande som det typiska för ett kristet uppträdande eller som något representativt för sagans senare del är, som Cook påpekar, problematiskt: "it is Kári, not Hallr á Síðu, who is the hero and the determining force in the last part of the story." (1991, 100)

Berättelserna om Ámundis och Káris hämnnddråp har viktiga likheter. I båda fallen väljer kristna, positivt framställda, figurer i kristen tid en blodig hämnd framför förlikning. Hämnnden är inte den enda möjliga lösningen här, tvärtom är i båda fallen förstahandsvalet att acceptera en förlikning som klokt folk ställt sig bakom. Men dessa två figurer väljer ändå hämnnden – och framstår just därmed som positiva. I Ámundis fall kopplas valet specifikt till kristendomen.

Även mordet på Höskuldr Þráinsson begås i kristen tid. Njálssönerna drivs till följd av falskt förtal att tro att Höskuldr talar anklagande om dem och att han planerar mord på dem (278–279). Njálssönerna, deras svåger Kári och förtalaren Mörðr angriper och dödar den vapenlöse Höskuldr (281).

Detta våldsdåd framställs förvisso som något negativt, till skillnad från dråpen i de två föregående fallen. Men det är ändå ett våldsdåd, ett hämnddåd med hänvisning till påstådda kränkningar, som begås av kristna i kristen tid, i den senare delen av sagan. Det är ett våldsdåd av i grunden samma slag som åtskilliga våldsdåd i den förra, "hedniska" delen. Även mordet på Höskuldr belägger att den grundläggande synen på hämnd och våld knappast har förändrats mellan sagans "två delar". En av mördarna, Kári, är dessutom en av sagans största hjältar och mycket tydligt en positiv gestalt.

Sagans mest utförligt skildrade våldsdåd, anfallet på Bergþórshváll, äger också rum i kristen tid. Också dessa våldsmän är aktiva kristna. Ledaren

för skaran, Flosi, framhåver öppet sin kristendom just inför dådet genom att inleda dagen för hämnden med gudstjänst och bön ("Flosi lét snimma veita sér tíðir dróttinsdaginn"; "bað Flosi alla menn koma til kirkju ok biðjask fyrir; menn gerðu svá"; 322). Också här är det fråga om hämnd, hämnd för Höskuldr Þráinssons död.

Även här är fredlig förlikning förstahandsvalet. Flosi, som har hand om eftermålet efter Höskuldrs död, betonar att de kan få en hedersam förlikning (291). Att det inte blir så beror i första hand på Hildigunnr, Höskuldrs änka. Hon kräver hämnd, inte någon ekonomisk kompensation. När Flosi betonar den hedersamma förlikning han är säker på att kunna få eggjar hon honom till hämnd i just den kristna religionens namn: hon besvär honom att hämnas "fyrir alla krapta Krists þíns" (291). Vi har samma fenomen som fallet Kári: en kristen gestalt i sagans senare del står aktivt för idealet om blodig hämnd *i stället* för en hedersam förlikning. Talet om hämnd med uttrycklig hänvisning till Kristus är viktigt. Det pekar i samma riktning som Ámundi-miraklet, där Gud direkt ingriper för att få ett hämnddråp till stånd, och visar att hämndtanken levde kvar i kristen tid i högönsklig välmåga, med den skillnaden att man nu motiverade den med den kristne guden. Orden visar också hur problematiskt det är att utnyttja yttranden som t.ex. Höskuldrs sista ord till sina mördare "Guð hjálpi mér, en fyrirgefi yðr!" (281) som belägg för någon förändring av mentaliteten i sagans "kristna" del – hänvisningar till den kristne guden förekommer som framgått även i samband med hämnd och kompromisslös blodtörst. Vad det handlar om är något annat. Sagan låter i kristen tid figurerna argumentera och uttrycka sig med hänvisning till den kristne guden – vilka ståndpunkter det än gäller.

Detta är viktigt att väga in också vid bedömningen av Flosis uppträdande vid branden på Bergþórshváll, där hämnden för Höskuldr fullbordas. Flosi bekänner sig explicit som kristen just när han tillkännager sitt beslut att bränna inne sina motståndare. Han nämner förvisso samtidigt att han därmed ådrar sig ett ansvar inför Gud: "Eru nú tveir kostir, ok er hvárrgi góðr: sá annarr at hverfa frá, ok er þat várr bani, en hinn annarr at bera eld ok brenna þá inni, ok er þat þó stór ábyrgð fyrir guði, er vér erum kristnir sjálfir. En þó munu vér þat bragðs taka." (328) Flosis ord att den hämnd han utkräver ger honom ett ansvar inför Gud har andragits av Lars Lönnroth som ett belägg för tesen om en markant förändring av menta-

liteten i sagans senare, "kristna" del (t.ex. Lönnroth 1976, 142). Men man skall då minnas att sagan även i den förra, "hedniska", delen skildrat en attack där angriparna diskuterat alternativet att innebränna fienden. Det handlar om anfallet på Gunnarr á Hlíðarenda, lett av Gizurr hvíti. Förslaget om innebränning kommer upp två gånger, och båda gångerna avvisas det bestämt av Gizurr. Han förklarar att han inte kommer att innebränna sin fiende "þó at ek vita, at líf mitt liggi við" (188). Att innebränna sin fiende framställs som djupt förkastligt i sagan i både hednisk och kristen tid, det är något som döms ut av sagans positiva gestalter, oavsett om de är hedningar eller kristna. Att den kristne Flosi i detta utdömande hänvisar till sin kristne Gud belägger därmed inte en fundamental förändring av mentaliteten: han framför samma principiella syn på den förkastliga handlingen som sin angripar-kollega Gizurr i sagans första, "hedniska" del. Att den kristne Flosi är den ende av de två som trots allt begår denna förkastliga handling är en ironi i sammanhanget som ytterligare understryker att den påstådda mentalitetsförändringen inte äger rum i sagan.⁸

Vi kan sammanfatta: Hämnd i stället för fredlig uppgörelse aktualiseras relativt ofta även i sagans andra del, den som utspelar sig i kristen tid, och de som står för detta val av hämnd framför fredlig uppgörelse är kristna. I flera fall beskrivs hämnden rentav som ett uttryck för kristendomen.

Lönnroths argument

Lönnroth är naturligtvis väl bekant med det faktum att folk hämnas och begår våldsdåd även i sagans senare, "kristna" del. Låt oss se hur han kommenterar fallen ovan.

Káris hämnd kommenteras utförligt av Lönnroth. Han tar upp påpekandet att denne kristne hjältes hämnd är så omfattande och förklarar hur detta inslag går ihop med hans bild av kristendomen som sagans etiska vattendelare:

Men det bör observeras att alla han dräper är onda män som gjort sig skyldiga till verkliga brott och skryter med dem utan ånger. De är inte några oskyldiga anförvanter till de verkliga förövarna. Det

8 Jfr Andersson 2006: "Common decency, which prevented the burning of Gunnar in his house, is reduced to ashes in the conflagration that engulfs Njál and his family" (202).

bör också observeras att Kåre inte gör något försök att döda Flose, som hela tiden visat ett kristligt sinne under fejden [---]. Kåre handlar konsekvent enligt den kristna etik som kommer till uttryck i ett verk som *Konungs skuggsjá*. När han med saktmod, ödmjukhet och rättfärdighet tagit den hämnd som han menar är nödvändig beger han sig på pilgrimsfärd till Rom för att få avlösning för sina synder. (Lönnroth 2008, 236–237)

Lönnroth fäster alltså vikt vid att Káris hämnd riktar sig mot enbart skurkar, mot objektivet skyldiga; det är detta faktum som gör denna hämnd specifikt kristen och därmed något nytt för sagans senare del. Därmed kan Káris hämnd trots allt för Lönnroth bli en del av den påstådda förändringen i mentaliteten från den hedniska tidens vålds-, hämnd- och hjälte-mentalitet till en kristen tids ideal om försoning.

Flera av hans offer framställs mycket riktigt som skurkar, t.ex. Gunnarr Lambason som hånar och beljuger Skarpheðinn och hans uppträdande inför döden (443). De flesta av dem Kári dödar beskrivs dock inte som onda utan enbart som deltagare i ett i och för sig legitimt hämnddåd (för Höskuldrs död). Att den hämnden, brännandet av Bergþórshváll, också drabbade flera oskyldiga var aldrig hämnarnas avsikt, utan något de aktivt försökte undvika. Flertalet av offren för Káris hämnd sticker knappast ut som onda skrävlar på ett sätt som i sig kan motivera en hämnd utöver det vanliga.

Helt visst riktas Káris hämnd mot personer som verkligen är skyldiga – i detta fall till attacken på Bergþórshváll. Men därmed avviker den knappast från de hämnddåd hjältar begår i sagans "hedniska" del. Även hedningen Gunnarr riktar sitt våld mot sina verkliga fiender. I flertalet fall där han dräper folk rör det sig om strider där han blir angripen. I striden mot Otkells följe är det däremot fråga om hämnd för en kränkning, men som Lönnroth själv nämner (Lönnroth 2008, 233; 1976, 146) säger Gunnarr i denna episod uttryckligen att han inte vill att hans hämnd skall drabba den oskyldige Hallbjörn. När han faktiskt dräper Hallbjörn är det i självförsvar, alltså inte som en del av hämnden (137). Hans våldsanvändning kan inte tas till intäkt för att den "hedniska" delens hjältar skulle en principiellt annorlunda syn på hämnd och våld än den "kristna" delens. Káris hämnd följer samma princip som de hämnddåd som utförts av sagans hjältar även i hednisk tid.

Lönnroth hävdar att den specifikt kristna synen på hämnd innebär att man accepterade hämnd när detta var enda sättet att bemöta ett brott: "Även de frommaste kristna var i detta samhälle medvetna om att hämnd i vissa fall var enda sättet att komma till rätta med en person som gjort sig skyldig till dråp, mord eller andra grova våldsbrott." (2008, 231; min kursivering). Men som redan påpekats erbjöds Kári en hedersam förlikning, en väldig kompensation, en fredlig uppgörelse på bästa tänkbara villkor. Det erbjudandet avvisar han och väljer i stället hämnden, rentav den mest omfattande hämnden i hela sagan. I hans fall var hämnd inte alls "det enda sättet att komma till rätta med en person som gjort sig skyldig till dråp, mord eller andra grova våldsbrott." Tvärtom. Hämnden är inte alls den sista utvägen för honom. Det är den enda han kan tänka sig.

Lönnroth hänvisar i flera arbeten till medeltida verk som belägger att hämnd accepterades av den kristna kyrkan (2008, 231; 1976, 145–147). Detta är, som redan nämnts, okontroversiellt. Kristna ideal under medeltiden var just inte detsamma som i dagens söndagsskolor. Lönnroth hävdar också att den typ av hämnd man godtog skilde sig från en äldre, hednisk typ (2008, 231), och han ser alltså ett uttryck för den kristna hämnduppfattningen i fallet Kári. I citatet ovan hävdade han att Káris hämnd stod i överensstämmelse med "den kristna etik som kommer till uttryck i ett verk som *Konungs skuggsjá*". Det refererar till hans något tidigare citat ur *Konungs skuggsjá*. Citatet lyder:

Ef þu ert æinum hværium reiðr firir noccors konar fiandskap eða sakar þa rannzaka vandliga ihugþocca þinum fyrr en þu leitir hæfn-da hværso mykel soc er eða hværso mikillar hæfndar su soc er værd Vær um þat varr æf þu hœvrir afannarra manna orðum þær sakar er þic angrar mioc at þu leiter fyrri æpter mæð vitrlegri athygli hvart sakir ero sannar eða loghnar en æf þær sannaz oc kæmr til þin hæfnder firir at vinna þa hæfn mæðr hofi oc sannsyni en æigi mæðr illgiarnligri akefð. (*Konungs skuggsjá* 66).

Nu skall först noteras att det inte är alldeles självklart att det som sägs i citatet kan sägas belägga 'kristen etik', så som Lönnroth skriver. Det aktuella avsnittet i *Konungs skuggsjá* nämner ingenting om kristendom eller religion överhuvud eller antyder på något sätt en koppling mellan de föreskrivna råden och just någon 'kristen etik'.

Avsnittet handlar för övrigt inte om hämnd eller om etiskt uppträdande mot andra människor. Resonemanget behandlar passande uppträdande av många olika slag. Närmast efter orden om hämnd följer råd om att man bör bära ekonomiska förluster på ett måttfullt sätt ("mæð hofi bæra") liksom att man generellt bör bära motgångar och sorger på värdigt sätt ("mæðr goðo hofi"; *Konungs skuggsjá* 66). Påbudet om måttfullhet i hämnden är bara ett av åtskilliga påbud om måttfullhet. Här finns ingen tydlig religiös koppling, utan påbuden hör till allmänna, snarast höviska, värderingar kring måttfullhet och eftertänksamhet. När Lönnroth i sin bedömning av Kári vill se orden ur *Konungs skuggsjá* som belägg för just en kristen hämndetik i motsats till en hednisk är den grund han står på inte den starkaste.

Men det finns ingen anledning att vara kinkig. Visst var författaren till *Konungs skuggsjá* kristen. Naturligtvis kan vi ge Lars Lönnroth rätt i att det i citatet rör sig om råd som uttrycker värderingar som omfattades av människor i ett kristet samhälle.

Men mer avgörande är verkets formulering att hämnd skall utkrävas "med måtta" ("mæðr hofi") och Lönnroths påstående att Kári i sin hämnd skulle 'handla konsekvent' enligt idealet i citatet ur *Konungs skuggsjá*. Måttfullhet är som vi sett det centrala påbudet där. Kári dödar 15 människor i sin hämnd. Det är den blodigaste, den mest omfattande hämnden i sagan. Han väljer aktivt denna masslakt trots att han är erbjuden en ovanligt stor och hedersam kompensation. Det kan inte betecknas som en hämnd "med måtta".

Hedningen Höskuldrs försoningsvilja tas också upp av Lönnroth. Han medger att Höskuldr helt avstår från hämnd, men påpekar kort: "en förutsättning för detta är att hans fars död blivit ordentligt kompenserad med en stor bötessumma." (2008, 234) Han går inte in på att Höskuldr inte bara avstår från hämnden, utan också väljer att sluta vänskap med faderns mördare. Det är här, i sagans "hedniska" del, fråga om en strävan efter verklig försoning, inte bara om en ekonomiskt grundad kompensation. Lönnroth går heller inte in på det faktum att även den kristne Kári erbjuds en omfattande kompensation, som han i motsats till Höskuldr avvisar. Lönnroth menar, som vi sett, att Káris uppträdande uttrycker en 'kristen etik' som kännetecknas av "saktmod, ödmjukhet och rättfärdighet" (2008, 237); frågan är väl om inte detta är en betydligt bättre beskrivning av hedningen Höskuldrs – hedniska? – etik. Det är svårt att se den Höskuldr som går

in för försoning och den Kári som avvisar den som representanter för den motsättning mellan sagans förra och senare del som Lönnroth ser som fundamental, "kampen mellan två olika värdesystem, varav det ena kretsar kring hämnd och krigisk ära, medan det andra kretsar kring kristen kärlek och försoning." (Lönnroth 2006, 7–8) Med den hedniske Höskuldrs och den kristne Káris hanterande av försoningens och hämnadens möjligheter är det också svårt att se den "förändring av mentaliteten, så att människorna blir mer benägna att förlåta de oförätter de lidit" som Lönnroth anser inledas vid skildringen av kristendomens införande (2006, 16).

Ámundi-historien nämns inte i Lars Lönnroths senaste arbeten. I sin bok om *Njáls saga* från 1976 kommer han in på den och framhäver miraklet och den gudomliga sanktioneringen av Ámundis hämnd. Händelsen diskuteras dock inte utifrån de här aktuella frågeställningarna kring hämnd kontra förlikning, utan analysen kretsar kring den utomäktenskaplige Ámundis principiella rätt till kompensation; det är denna som Lönnroth anser att det gudomliga ingripandet sanktionerar (1976, 144–145).

Det är nödvändigt att återknyta till diskussionen om Káris hämnd. Lönnroth betonade korrekt att hämnd och våld överlag är väl belagt även i sagans "kristna" del. Men han hävdade att det finns en stor skillnad mot den "hedniska" delen: Káris hämnd i den "kristna" delen riktas mot riktiga skurkar och är därför berättigat enligt kristet synsätt (2008, 236–237), medan hämnd i den "hedniska" delen utkrävs även på trälarna och släktingar (2008, 233).

För att belägga denna hedniska typ av hämnd hänvisar Lönnroth till Hallgerðrs och Bergþóras kamp mot varandra i sagans "hedniska" del, och han tycks längre fram kontrastera detta mot Káris hämnd i den "kristna" (Lönnroth 2008, 233, 236–237). Men argumentationen är ohållbar av principiella skäl. Här jämförs helt olika storheter. Hallgerðrs och Bergþóras kamp mot varandra har sannerligen inte sagans sympati, och den motarbetas starkt av sagans goda huvudfigurer, Gunnarr och Njáll. Hallgerðr är en ren skurkfigur och exemplifierar ingalunda sagans bild av tidens mentalitet generellt – lika lite som t.ex. Mörðr gör det i den "kristna" delen, trots att han uttryckligen antar kristendomen. Att – låt vara underförstått – jämföra Hallgerðrs hämnddåd med Káris är inte att göra en rättvis jämförelse mellan idealen under hednisk och kristen tid, utan enbart att jämföra en skurk med en hjälte. Det för vår frågeställning väsentliga är om sagans hjältar och

övriga positiva figurer uppträder med nämnvärt olika ideal och mentalitet i den förra respektive den senare delen. Står de för en helt annan, och mer bejakande, syn på våld och hämnd i den förra än i den senare delen och står de för en helt annan, och mer bejakande, syn på försoning och fredliga uppgörelser i senare än i förra delen? Fallen Gunnarr, Höskuldr och Kári visar att så inte är fallet.

Men Lönnroths huvudargument är ändå sagans avslutande episod som berättar om försoningen mellan Kári och Flosi. Här befinner vi oss ovedersägligen i kristen tid, och vi har att göra med två huvudmotståndare som försonas. I denna händelse ser Lönnroth sagans centrala budskap: här i slutkapitlet skildras hur "blodshämnden ersätts av kristen frid och försoning." (2006, 7) Flosis gästfria mottagande av fienden Kári och Káris gifte med Hildigunnr blir för Lönnroth ett avgörande belägg för att det handlar just om en "försoning i kristen och kärleksfull anda" (2008, 237).

Sagan berättar följande: "Sættusk þeir þá heilum sáttum. Gipti Flosi þá Kára Hildigunni, bróðurdóttur sína, er Höskuldr Hvítanessgoði hafði átta. Bjöggu þau þá fyrst at Breiða." (463)

Lönnroth hävdar att "denna *gripande familjescen* representerar en *försoning i kristen och kärleksfull anda*" (2008, 237; mina kursiveringar). Men är äktenskapet mellan Kári och Hildigunnr en "gripande familjescen"? I "kärleksfull anda" dessutom? Citatet ovan är *allt* som sägs i sagan om Káris och Hildigunnrs samvaro. Vad Hildigunnr tycker om att giftas bort med den man som oprovocerat mördade hennes vapenlöse make säger sagan ingenting om. Vari det gripande och kärleksfulla skulle bestå vet jag inte. Att kvinnor användes som handelsvaror vid uppgörelser mellan fiendeläger är inte specifikt kristet och – i mitt tycke – knappast heller särskilt gripande. Detta är en klassisk form av förlikning, mycket gammal och vida äldre än kristendomen. Den är belagd i bl.a. den gamla hedniska Ingeldhistorien. Att arrangera äktenskap för att bilägga konflikter är inte något uttryck för kärlek. Att uppfatta det så är uttryck för ett modernt och anakronistiskt synsätt. Giftermålet mellan Kári och Hildigunnr är knappast en mer gripande familjescen i kärleksfull anda än giftermålet mellan Alboin och Rosimunda.

Att två av sagans största våldsverkare – Höskuldrs mördare Kári och Njalls innebrännare Flosi – efter att ha slutfört varsin masslakt på sina fiender i hämndsyfte – i båda fallen med legitima skäl – får respekt för var-

andra är svårt att se som uttryck för kristen kärlek eller för en mentalitet som är principiellt kritisk mot hämnd. Det handlar primärt om två starka och oövervinnerliga krigares respekt för varandra.

Det förtjänar att upprepas: En reell försoning i kärleksfull anda, som nog har bättre anspråk på att kunna betraktas som gripande, har vi i en annan episod i sagan, där den unge Höskuldr väljer en fredlig försoning med sin fars mördare framför hämnd, och han väljer rentav att sluta nära vänskap med dem. Men den man som träffar dessa val är inte kristen, utan en hedning. Episoden äger rum i den del av sagan som utspelar sig i hednisk tid.

Konsten att läsa sagor: Principdiskussion

Det finns skäl att fjärma sig från den teologiska och formellt juridisk-moraliska analysen av händelser och gestalter i *Njáls saga*. I stället bör man i högre grad fokusera på en litterär analys av skeendet och figurerna.

Ett grundläggande drag i Lars Lönnroths tolkning av *Njáls saga* har varit att han sett hämnd och krigisk ära som fenomen direkt knutna till den förkristna mentaliteten och att detta komplex sagan igenom kontrasteras mot och med tiden ersätts av kristendomen som i sin tur kopplas till ideal kring försoning, kärleksfullhet och fred.

Alla de drag Lönnroth nämner är ovedersägligen relevanta i sagan. Däremot är de inte kopplade till varandra på det sätt Lönnroth tänker sig, och inte heller genomsyrar de sagan så som Lönnroth menar.

Jag ser det på ett annat sätt. Hämnd och våldsromantisk hjälte dyrkan är ett tema i sagan. Försoning är ett annat. Kristendomen är ett tredje, och det hör inte direkt samman med något av de förra, men kan kombineras med dem båda. Sagan driver inte *en linje* ifråga om dessa teman. Alla dessa tre teman är viktiga i sagan som helhet, men i huvudsak på olika ställen.

Vid enstaka tillfällen ställs våld och försoning mot varandra i sagan, men oftast är dessa teman aktuella vid olika tillfällen. Försoning är inte aktuell när Kári väl har inlett sin omfattande hämnd, den utgör inte längre ett alternativ där och ställs därför aldrig emot Síðu-Hallrs uppoffring i någon form av moraldiskussion. Temat med försoning var aktuellt just i scenen med Síðu-Hallr, men väljs sedan bort av sagan till förmån för

hämndtemat. Hämnd är inte aktuell i skildringen av Flosis och Káris möte i sagans slut; det finns ingen spänning i scenen eller någon fruktan om att den ene skall attackera den andre. I den unge Höskuldrs samtal med Njáll är däremot temana hämnd och försoning aktuella samtidigt, de ställs emot varandra och ett val träffas. Men det är en sällsynthet. Sagan för i mycket liten utsträckning någon egentlig diskussion kring temana hämnd och försoning och ställer dem, som sagt, endast sällan mot varandra, trots att båda temana är viktiga. Det är något som gäller sagans båda delar, den hedniska som den kristna.

Temat med kristendomen kan kopplas till både hämnaden – t.ex. i Ámundis fall – och till en försonlig inställning – t.ex. Höskuldrs dödsord. Men i de allra flesta fall har de öppet kristna inslagen inte mycket att göra med vare sig hämnd- eller försoningstemat. Kristendomen – eller den religiösa tillhörigheten överhuvud – är inte aktuell när hedningen Höskuldr går in för försoning efter dråpet på fadern och lika lite när Kári utkräver sin blodiga hämnd.

Hermann Pálsson och Lars Lönnroth har ofta starkt betonat den kristna religionens betydelse för medeltidens islänningar. Båda har också pekat ut åtskilliga influenser från kristen, renodlat religiös, litteratur på sagorna. Här har de i grunden rätt. De har rätt i att den kristna föreställnings- och motivvärld som möter i Bibeln, helgonlegender, homilieböcker och även *Konungs skuggsjá* var levande för sagaförfattarna och påverkade dem i det de skrev.

Lönnroth påvisar åtskilligt i *Njáls saga* som definitivt måste beskrivas som kristna inslag (utförligast i Lönnroth 1976, 121–143.). Naturligtvis sådant som skildringen av kristendomens införande, kyrkbesök och de explicita åberopandena av Kristus och Gud (jfr ovan). Naturligtvis också handlingar som Flosis och Káris pilgrimsfärder till Rom för att få absolution (462). Men också sådant som Njálls välbevarade kropp, som trots elden är onaturligt ljus (342–343); Lönnroth har säkert rätt i att här finns ett inflytande från religiös litteratur (1976, 122). Även i detaljer och fraser finns sådana influenser. Ett exempel är Njálls ord om sin känsla efter Höskuldrs död, ”þótti mér slökkt it sætasta ljós augna minna” (309), som har nära förebilder i latinsk religiös litteratur (Lönnroth 1976, 113–114; i sin tur från Einar Ól. Sveinsson 1954, 309n2).

Men Lönnroth kan inte påvisa att sådana inslag styr personernas uppträdande i de skildrade konflikterna. Gud åberopas vid både hämnd och försoning. Efter kyrkbesöken tar man på nytt itu med våldsdåden. Pilgrimsfärderna företas efter att de planerade blodbadet slutförts helt enligt planerna. Man hänvisar inför hämnnden till sitt ansvar inför Gud, men tvekar inte att därefter utkräva hämnnden. Den dödade Njalls kropp är onaturligt ljus och han spökar inte i en gravhög som Gunnarr, men i båda fallen följs deras död självklart av blodig hämnd. Man brukar våld mot sina fiender och man försonas med dem som finns kvar efteråt. Före trosskiftet som efter. Den kristna rekvisitan är ny men förändrar ingenting i grunden. Konflikter och konfliktlösningar är sig lika.

Det finns alltså influenser från genuint religiös litteratur i *Njalls saga*. Det kan tyckas lockande att i själva detta faktum se ett belägg för tanken att sagans skeende och värderingar skulle styras av det man kunde läsa i de religiösa förebilderna.⁹ Men det är inte en självklar konsekvens av iakttagelserna om influenser. En av de – få – helt säkerställda direkta influenserna från religiös litteratur på *Njalls saga* möter i episoden om Flosis dröm om Järngrimr. En man kommer fram ur en hög klippa och ropar ut namn på Flosis följeslagare, vid ett tillfälle med en kort paus mellan namnen; de uppräknade männen blir sedan dräpta i den ordning deras namn ropades ut, med en något längre tid mellan några av fallen motsvarande pausen i utropandet (346–347).

Einar Ólafur Sveinsson har kunnat påvisa att denna episod är ett lån från en av Gregorius den stores dialoger (Einar Ól. Sveinsson 1943, 10–11). Gregorius syfte med episoden är att diskutera den fria viljans relation till Guds plan. Episoden berättar om ett kloster vid en hög klippa, och en natt hörs en röst ropa ut namnen på ett antal klosterbröder, vid ett tillfälle med en kort paus mellan namnen; de uppräknade männen dör sedan i den ordning deras namn ropades ut, med en något längre tid mellan två av fallen

9 Så resonerar Lönnroth när han stöder sin tes om Höskuldr som en helgonfigur, och därmed, indirekt, som en typisk representant för den förändring Lönnroth ser i sagan från och med trosskiftet. Han hänvisar till den nämnda latinska influensen på Njalls ord om sorgen efter Höskuldrs död och argumenterar: "What makes this borrowing particularly significant is the clear association between the metaphor ("sweetest light of my eyes") and the Höskuldr motif. For Höskuldr is pictured as a saint, and his death is portrayed as a medieval *passio*. When his fosterfather, Njáll, speaks about him in this way, the hagiographic pattern is further emphasized." (Lönnroth 1976, 114)

motsvarande pausen i utropandet. Det är, som Einar Ólafur visat, ingen tvekan om att detta är förebilden till episoden i *Njáls saga*. Gregorius dialoger, inklusive det aktuella avsnittet, fanns dessutom i norrön översättning och har bevarats i flera handskrifter.

Av detta kan vi dra slutsatsen att författaren till *Njáls saga* var en lärd man som inte drog sig för att låna en suggestiv episod från ett religiöst verk. Men längre än så bör vi knappast gå. Vi bör *inte* dra slutsatsen att författaren vill beskriva män som Gunnarr Lambason och Kolr Þorsteinsson som fromma klosterbröder, och vi bör heller inte dra slutsatsen att sagans författare i skildringen av det följande händelseförloppet vill diskutera den fria viljans mysterier.

Verk som helgonlegender, homilieböcker, Gregorius dialoger, Augustinus skrifter och *Konungs skuggsjá* säger viktiga ting om sagaförfattarnas föreställningsvärld. En del av verken spelade också en direkt roll för sagornas tillkomst. Men sådana verk var inga manualer där sagaförfattaren slog upp den rätta utvecklingen av ett skeende man börjat skildra. Det hindrar inte att sagaförfattarna hade behov av sådana manualer. Och de fanns. Manualerna var andra islänningasagor.

I andra sagor fanns gott om exempel på hur hjältar begick våldsdåd och utkrävde hämnd och upprätthöll sin hjältestatus på grund av detta. Det fanns också gott om exempel på skurkar som begick våldsdåd, ofta i hämnsyfte, och fick sin skurkkaraktär än mer markerad av detta. Och i många fall fanns episoder om försoning mellan fiender – ofta i samma sagor som hyllade de våldsbenägna hjältarna. Det var här författaren till *Njáls saga* hittade övergripande mönster för sin berättelse, inte i *Konungs skuggsjá*, Augustinus skrifter eller i homilieböcker.

Vi har sett hur Lars Lönnroth söker motivera Káris hänsynslösa hämnd med hänvisning till offrens särskilda skurkaktighet. Det framstår som principiellt betänkligt. När det gäller sagans bedömning av de uppträdande figurerna är det knappast rimligt att primärt fokusera på deras objektiva handlingar och objektiva skuld och än mindre att bedöma dessa i ljuset av tidens juridik och skrifter som *Konungs skuggsjá*. Vad som är viktigare är att se på vilken roll de har i sagan och på hur sagan ställer sig till dem i stort.

Vi kan göra en analogi och härvid utnyttja en klassisk jämförelse. Hallgerðr i *Njáls saga* och Guðrún i *Laxdæla saga* gör sig båda skyldiga till

negativa handlingar i respektive saga, och det rör sig om ungefär samma handlingar i båda fallen. Båda begår stöld (ost respektive huvudduk), båda gör sig skyldiga till sexuell lösaktighet (med Hrappr respektive Þórðr), båda bär ansvar för flera mäns död (Þorvaldr och Glúmr respektive Kjartan och Bolli), i båda fallen minst en makes. Men sagornas helhetsbild av dem, och därmed deras bedömning av dem, är mycket olika. *Laxdæla saga* förnekar inte alls Guðrúns ansvar för dessa negativa händelser – det är bara genom sagan vi känner till dem – men genom att helhetsbilden av henne ändå är positiv framstår de ändå som urskuldade. I fallet Hallgerðr i *Njáls saga* finns ingen sådan urskuldande tendens. Det handlar *inte* om att *Laxdæla saga* skulle driva linjen att tjuveri, horeri och dråp i bakhåll skulle vara positiva eller ens acceptabla fenomen – än mindre att de skulle vara kristna; både stölden och dråpet äger dock rum i kristen tid – medan *Njáls saga* skulle förkasta dem. De rent objektiva gärningar Guðrún har begått, hennes skuld i juridisk eller moralisk mening, är helt enkelt inte viktig för sagans bedömning av henne. Hennes roll i sagan, och där ingår den värdering av henne som sagan smyger på oss, är inte beroende av sådant. Sagan skildrar Guðrún som en storslagen människa, med både goda och dåliga sidor men framför allt med en storslagen personlighet som gör att hon i grunden glorifieras. En samling moraliska och juridiska exemplar är det inte frågan om.

I *Njáls saga* deltar Kári i mordet på den fullständigt oskyldige Höskuldr, ett mord som måste bedömas som formellt oberättigat, både utifrån 1200-talets lagar och värderingar och utifrån vad sagaförfattaren bör ha tillskrivit 1000-talets. Det strider under alla omständigheter starkt mot det påbud i *Konungs skuggsjá* som Lars Lönnroth citerar och fäster vikt vid: "Vær um þat varr æf þu hœvrir afannarra manna orðum þær sakar er þic angrar mioc at þu leiter fyrri æpter mæð vitrlegri athygli hvart sakir ero sannar eða loghnar" (66). Därmed är Kári egentligen skyldig till ett vida värre brott än någon av brennu-männen. Han har gjort sig skyldig till ett verkligt brott och han visar aldrig någon ånger över det – alltså de drag som enligt Lönnroth motiverar varför brennu-männen förtjänar att dräpas. Attacken mot Bergþórshváll är, till skillnad från mordet på Höskuldr, ett formellt berättigat hämnddåd, en hämnd på dem som är skyldiga till den skuldlöse Höskuldrs död. Man bör notera att brennu-männen gör allt de kan för att undvika att några oskyldiga dödas, detta helt i enlighet med de

ideal Lönnroth påvisar som kristna och rådande för sagans tillkomsttid. Den hämnd som attacken på Bergþórshváll utgör är rent formellt (utifrån lagar, *Konungs skuggsjá* etc.) väl så starkt motiverad som Káris hämnd efter denna attack.

Men så framstår det inte i sagan. Kári framställs alls inte som en person som förtjänar döden i någon hämndaktion. Sigfússönerna och de övriga brennu-männen framställs däremot just så, trots att deras gärning rent formellt inte är värre än hans. Káris skuld för mordet på Höskuldr blir undertryckt i sagan på grund av dess perspektiv och på grund av dess positiva helhetsbild av Kári. Sigfússönerna och de övriga brennu-männen skildras däremot med ett utifrånperspektiv och överlag negativt, som små människor i kontrast till män som Kári.

Sagans sympati med Káris extremt blodiga hämnd efter branden bottenar inte i *formella* – juridiska eller teologiska – överväganden, utan i sagans konstnärliga planering, i dess perspektivval och i dess helhetsbild av personerna. Sagan ser Kári som en storslagen gestalt av det slag islänningasagorna alltid glorifierar. Sigfússönerna tillhör en annan, motsatt, kategori, också den välbelagd i andra sagor. Begreppen ära och ärelöshet har betydligt större relevans för förståelsen av sagans bedömning av personerna än begrepp som rätt och orätt. Idealet om ära var ingalunda borta med kristendomen. De var höggradigt levande ännu i det isländska 1200-talet. Detta är något som gäller sagans båda delar. Gunnarr är också en av de storslagna, så hedning han är. Hårdraget kan man säga att hämnd godtas av sagan när den utförs av de ”stora” på de ”små” – det gäller i skildringen av både hednisk och kristen tid. Med hednisk kontra kristen etik har detta föga att skaffa.

Återigen blir det tydligt: vi kan inte använda verk som *Konungs skuggsjá*, lagar eller teologiska skrifter för att förstå sagans förlopp och dess framställning av händelser och personer. *Njáls saga* följer andra lagar, andra mönster, delvis rentav andra värderingar. Det är de litterära lagarna, mönstren och värderingarna från islänningasagans genre med rötter bakåt i en gammal berättartradition. Det är bara i det ljuset Gunnarr á Hlíðarenda, Höskuldr, Ámundi och Kári blir fullt begripliga.¹⁰

¹⁰ Vilhjálmur Árnason gör i en artikel från 1991 en undersökning av islänningasagornas beskrivning av ”conflicts between individuals, the reasons for the disputes, and the process of their resolution.” Min aktuella undersökning kan sägas vara av detta slag. Vilhjálmur

* * *

Författaren till *Njáls saga* var en bildad man som präglades av sin tids ideal, däribland kristendomens religiösa idéer. Han var också förmögen att låna fraser och motiv från rent religiösa verk. Men han strukturerade inte sitt verk som en allegori om hur hedendomens ideal om hämnd och krigisk ära ersätts av kristna ideal om försoning och människokärlek. Hämnd och försoning spelar stor roll, men så är fallet sagan igenom; någon utveckling inom ett allegoriskt schema står inte att finna. Sagans händelseutveckling och framställningen av gestalter och skeenden följer inte de lärda verk författaren läst utan den sagatradition han verkade inom.

BIBLIOGRAFI

- Andersson, Theodore M. 2006. *The Growth of the Medieval Icelandic Sagas (1180–1280)*. Ithaca and London: Cornell University Press.
- Bååth, A.U. 1885. *Studier öfver kompositionen i några isländska ättsagor*. Lund.
- Cook, Robert. 1991. "The Effect of the Conversion in *Njáls saga*." *The Eighth International Saga Conference: The Audience of the Sagas. Preprints*. Göteborg, 94–102.
- Einar Ól. Sveinsson. 1943. *Á Njálsbúð: Bók um mikið listaverk*. Reykjavík: Hið íslenska bókmenntafélag.
- Einar Ól. Sveinsson. 1954. [Noter till:] *Brennu-Njáls saga*, utg. Einar Ól. Sveinsson (Íslensk fornrit 12). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Hauch, Carsten. 1855. *Afhandlingar og æsthetiske Betragtninger*. Köpenhamn.
- Hermann Pálsson. 1966. *Síðfræði Hrafnkels sögu*. Reykjavík: Heimskringla.
- Konungs skuggsiá*. 1945. Utg. Ludvig Holm-Olsen. Oslo: Kjeldeskriftfondet.
- Lönnroth, Lars. 1976. *Njáls saga: A Critical Introduction*. Berkeley: Univ. of California Press.

skiljer sedan, delvis utifrån begrepp skapade av Hermann Pálsson, ut tre olika typer av synsätt i dessa sammanhang inom forskningen. "The romantic view", som menar att sagans hjältar står för värderingar och dygder av hedniskt ursprung, fundamentalt olika de kristna idealen (158); "The humanistic view", enligt vilken sagan utgör kristna lektioner som predikar fred och som skildrar hur övermod leder till välförtjänta nederlag (hit för han Hermann Pálssons forskning; 159); sist en "more sociological interpretation" (157), till vilken han själv ansluter sig, som hävdar att skeendet och värderingarna i sagan snarare styrs av den sociala ordningen och dess villkor än av religiösa ideal av något slag (173–174). Vilhjálmur har goda poänger, både i sina ifrågasättanden av de två första hållningarna och i sin argumentation för den sista. Men han försummar enligt min mening den väl så viktiga betydelsen av de villkor den litterära traditionen inom sagan som genre ställer upp. Denna noterar han inte ens, trots att den kan strida även mot normala sociala krav i det verkliga isländska samhället.

- Lönnroth, Lars. 2006. "Inledning". *Njals saga*, översättning och inledning av Lars Lönnroth. Stockholm: Atlantis.
- Lönnroth, Lars. 2008. "Kristendom, hämnd och försoning i Njals saga." *Det ansvarsfulla uppdraget: En vänbok till Mats Svegfors den 23 augusti 2008*, red. Anders Björnson och Bengt Wadensjö. Stockholm: Hjalmarson&Högborg, 229–237.
- Magnus Magnusson. 1968. "Introduction." *Njal's saga*, övers. av Magnus Magnusson och Hermann Pálsson. Reykjavík: Helgafell.
- Maxwell, I.R. 1957–59. "Pattern in Njals Saga", *Saga-Book* 15: 17–47.
- Njals saga*. Efter: *Brennu-Njals saga*. 1954. Utg. Einar Ól. Sveinsson (Íslensk fornrit 12). Reykjavík: Hið íslenska fornritafélag.
- Sävborg, Daniel. 1997. *Sorg och elegi i Eddans hjältekdiktning*. (Acta Universitatis Stockholmiensis, Stockholm Studies in History of Literature 36). Stockholm: Almqvist&Wiksell International.
- Sävborg, Daniel. 2006. "Njals usling har blivit skitstövel", *Svenska Dagbladet* den 12 november 2006: 18–19.
- Vilhjálmur Árnason. 1991. "Morality and Social Structure in the Icelandic Sagas", *Journal of English and Germanic Philology* 90: 157–174.

SUMMARY

The Art of Reading Sagas: On the Interpretation of the Role of the Conversion in *Njals saga*.

Keywords: Njals saga, conversion, interpretation, Christian influence, traditional background.

The article discusses the presence and interpretation of religious and ethical messages in the *Íslendingasögur*. It is clear that the saga authors were dependent on the ethical and religious ideals of their time, and also that they were directly influenced by didactic literature. But to what extent is it reasonable to see a full religious-ethical message in a saga as a whole? To what extent is it reasonable to see the structure as being guided by the desire to illuminate religious-ethical conflicts and ideals? To what extent are the saga characters and their acts *exempla* guided by didactic literature? The starting point of the article is the debate about the ethics of *Njals saga* and the significance of the conversion for the structure, message and conception of the saga as a whole. The investigations lead to the conclusion that individual sagas are not intended as religious or ethical *exempla* and that the individual characters and actions in them should not be interpreted in the context of didactic literature. Instead, the structure, development of the plot, character description and implicit values of the sagas are governed by the saga genre and its tradition.

EFNISÁGRIP

Í þessari grein er fjallað um túlkun trúar- og siðferðisboðskapar í Íslendingasögum og hvort hans gæti þar. Ljóst er að höfundar sagnanna voru börn síns tíma í gildismati og trúmálum og að þeir voru undir áhrifum uppbyggilegra trúarbókmennta sem ætlað var að miðla siðferðisboðskap. En að hvaða marki er eðlilegt að lesa Íslendingsögur líkt og þær væru byggðar utan um trúar- og siðferðisboðskap? Að hvaða marki er eðlilegt að líta svo á að bygging sagnanna ráðist af þörf til að varpa ljósi á trúar- og siðferðileg átök og hugsjónir? Að hvaða marki ber að skoða persónur sagnanna og gjörðir þeirra sem dæmi í anda uppbyggilegra trúarbókmennta? Í greininni er gengið út frá umræðunni um siðferði í *Njálu* og hvaða hlutverki trúskiptin gegna fyrir byggingu, boðskap og heildarhugmynd sögunnar. Rannsóknin leiðir til þeirrar niðurstöðu að einstökum sögum sé ekki ætlað að hafa trúar- eða siðferðislegt hlutverk að hætti dæmisagna og að persónur og gjörðir þeirra eigi ekki að túlka í anda uppbyggilegra trúarbókmennta. Þess í stað stjórnist bygging, atburðarás, persónusköpun og gildismat sagnanna af hefð Íslendingasagnanna sjálfra.

Daniel Sävborg
University of Tartu
Department of Scandinavian Studies
Ülikooli 17
EE-51014 Tartu
Estonia
Tel: +372 737 6250
e-mail: Daniel.Savborg@ut.ee